

Література

1. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року, № 2542-III.
2. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Державні фінанси: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. / За заг. ред. Базилевича В. Д. — К.: Атіка, 2004. — 368 с.
3. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання. — К.: Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
4. *Ковальчук Т., Черняк В., Шевчук В.* Актуалітети політики розвитку / Т. Т. Ковальчук, В. К. Черняк, В. Я. Шевчук. — К.: Знання, 2009. — 326 с.
5. *Ханс де Брюйн.* Управление по результатам в государственном секторе / Пер. с англ. — М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2005. — 192 с.
6. www.minfin.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 17.05.2010 р.

УДК 330.567.28

Ю. Ю. Станкевич,

асистент кафедри історії економічних чень
та економічної історії,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУТНІСТЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ДОМОГОСПОДАРСТВА З ОСНОВНИМИ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена аналізу особливостей взаємозв'язку домогосподарства з головними суб'єктами господарської системи, зокрема, державою, фірмою та іншими домогосподарствами. Розкрито значення такої взаємодії як для розвитку домогосподарства, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: домогосподарство, держава, економічна організація, господарська система, суб'єкт ринкової економічної системи, взаємозв'язок, співпраця.

В статье проанализированы особенности взаимодействия домохозяйства с основными субъектами хозяйственной системы, а именно, государством, фирмой и другими домохозяйствами. Раскрыто значение такой взаимосвязи как для развития домохозяйства, так и для общества в целом.

Ключевые слова: домохозяйство, государство, экономическая организация, хозяйственная система, субъект рыночной экономической системы, взаимосвязь, сотрудничество.

This article is devoted to analyze the features of the interconnection of the household with the main subjects of the economic system, such as government, company and others. The meaning of such interaction as for the household development and to the society as a whole was revealed.

Key words: household, government, economic organization, economic system, the subject of the market economic system, interconnection, collaboration.

За сучасних умов цивілізаційного розвитку домогосподарство займає провідну роль у соціально-економічній системі. В ринковій системі господарювання воно є, насамперед, постачальником ресурсів і споживачем різноманітних благ, а також безпосередньо в тій чи іншій мірі продукує національний продукт. Крім того, домогосподарство не є простою одиницею суспільної економіки, воно є складною системою і водночас клітинкою вітчизняної економіки.

В сучасних умовах постійний взаємозв'язок домогосподарства з різними суб'єктами економічної системи має важливе значення для ефективного розвитку ринкової економіки. В науковій літературі навіть зазначається, що у результаті такої взаємодії змінюються не тільки самі індивіди (суб'єкти), їхні цілі та потреби, але й суспільство в цілому, а господарська система набуває динамічного стану [3, с. 30]. Отже, поступове становлення ринкових відносин в Україні супроводжується необхідністю наукового обґрунтування особливостей взаємодії основних суб'єктів господарської системи, оскільки від її результативності залежить макроекономічна стабільність суспільства.

Останнім часом спостерігається підвищення уваги науковців до аналізу економічної природи домогосподарства як однієї з важливих складових національної економіки. У наукових розробках вітчизняних дослідників, зокрема, М. Карліна, М. Лазебної, Е. Лібанової, М. Литвак, М. Махсми, І. Осипової, С. Панчишина, А. Ревенка, М. Савлука та ін., відображено різні аспекти щодо особливостей життєдіяльності домогосподарства (фінансова та демографічна поведінка, особливості споживання, роль заощаджень та інші питання), проте сутність та значення взаємозв'язків домогосподарства з іншими суб'єктами економічної системи, поки що залишилося поза увагою українських вчених.

В умовах ринкової економіки держава та різні економічні організації (підприємства, фірми, домогосподарства тощо) за допомогою конкретних форм суспільно-економічних відносин здійснюють один на одного регулюючий вплив. Під час їх взаємодії

тісно переплітаються об'єктивні та суб'єктивні (залежать від самих суб'єктів) чинники регулювання, які передбачають використання та врахування особливостей конкретного суб'єкту, важелів впливу на нього тощо.

Між різними елементами економічної системи, на думку українського дослідника С. В. Степаненка, існує три можливих типи зв'язку, а саме: ієрархічний, конкурентний та когерентний [4, с. 10]. Так, ієрархічний тип притаманний досить простим системам і характеризує взаємодію між елементами, що займають різні рівні в ній, та здійснюється по вертикалі. Конкурентний тип зв'язків відображає взаємодію елементів, що перебувають на одному рівні і характеризуються як протилежні один одному. Він має горизонтальну спрямованість. Нарешті, третій тип зв'язків — когерентний характеризує узгодженість дій між елементами на одному рівні. Поділяючи таку наукову позицію, можна виділити наступні основні типи взаємозв'язків домогосподарства з іншими суб'єктами: ієрархічний з державою, конкурентний — з іншими домогосподарствами та когерентний, що виникає між різними економічними організаціями (підприємствами, фірмами, домогосподарствами).

Таким чином, сучасне домогосподарство для ефективного розвитку повинно активно вступати у взаємозв'язки з іншими суб'єктами ринкової економічної системи, зокрема, з державою (вертикальне спрямування, що характеризується принципами підпорядкування, субординації) та різними економічними організаціями (горизонтальний рівень, як правило, ґрунтуються на узгодженості та координації дій). Система таких зв'язків формує особливості діяльності домогосподарства, що впливають не тільки на його розвиток, але й усієї системи та суспільства загалом. Ми поділяємо також наукову позицію С. В. Степаненка, який наголошує, що домогосподарство являє собою економічну сферу суспільного життя сім'ї та становить первинну ланку формування економічних зв'язків [3, с. 83].

Важливу ролі у функціонуванні домогосподарства відіграє держава, яка завдяки своїй політиці може або стимулювати розвиток досліджуваного суб'єкта, або навпаки перешкоджати будь-яким проявам його активності. Державне регулювання діяльності сучасного домогосподарства — це сукупність економічних, правових, соціальних та інших відносин між домашнім господарством та державою, які здійснюються безпосередньо або опосередковано через ринок. Держава реалізує свої функції, з однієї сторони, по створенню та вдосконаленню чинного законодавства,

підтримує правопорядок, надає субсидії, трансферти, пільги на оплату різних послуг, які отримують члени домогосподарств. З іншої сторони, за допомогою податків, різних зборів та платежів вилучає у своє розпорядження частину грошових доходів даної господарської форми, які спрямовує на фінансування силових структур, соціальних фондів, системи освіти та охорони здоров'я тощо.

Для ефективного функціонування національної економіки держава повинна підтримувати домашні господарства й утілювати у життя ряд заходів, направлених на вирішення соціально-економічних, нормативно-правових, організаційних, фінансово-кредитних проблем розвитку досліджуваної господарської форми. Розв'язання *соціально-економічних* проблем передбачає політику держави щодо покращення якості життя населення, встановлення рівня мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії не нижче за прожитковий мінімум, регулювання рівня оплати праці відповідно до еквівалентності витрат праці, вирішення питань щодо покращення демографічної ситуації, стимулювання рівня народжуваності.

Що стосується *нормативно-правових* завдань, слід зазначити, що сфера впливу держави поширюється на вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність і розвиток домогосподарства. Одними з обов'язкових завдань держави має бути створення, по-перше, відповідного інституційного середовища, в межах якого здійснюються взаємовідносини між суб'єктами господарювання; по-друге, сприятливого економіко-правового поля для розвитку сімейних фірм як форми малого бізнесу, що заснована на базі домогосподарства.

Вирішення *організаційних* проблем розвитку домашнього господарства потребує розв'язання державою таких завдань, як: 1) забезпечення та регулювання розвитку індивідуально-трудової діяльності та сімейних фірм; 2) організація умов для налагодження зв'язків між різними господарюючими суб'єктами за допомогою інститутів регулювання та координації їх економічних інтересів з метою створення можливостей для реалізації виробленої ними продукції; 3) легалізація та виведення з тіні роботи надомників, дрібнотоварного виробництва, що здійснюється в межах домашніх господарств; 4) формування інформаційних та консультативних центрів обслуговування домогосподарств тощо. Серед основних завдань *фінансово-кредитної* політики можна виділити, зокрема, такі: покращення умов та спрощення системи кредитування; послаблення податкового тягара; розвиток системи

прокату та лізингу сучасної ефективної техніки для домашніх господарств.

Таким чином, ефективна діяльність та розвиток домогосподарства значною мірою залежить від політики уряду, але й рівень національної економіки має тісний зв'язок з функціонуванням домашніх господарств. Тому зрозумілим стає вислів російської дослідниці Н. З. Торгай: «Середовище домашніх господарств практично виступає відображенням державної системи економічної безпеки» [5, с. 93].

Горизонтальні зв'язки домогосподарства з іншими економічними організаціями доцільно розглядати у вигляді мережі, де основні суб'єкти виступають у вигляді самодостатніх вузлів, які переважно керуються власними інтересами, уподобаннями та самостійно діють на свій страх та ризик у відповідності до власної моделі поведінки на засадах узгодженості чи протидії. Здебільшого, такі взаємозв'язки здійснюються за допомогою ринкового механізму й передбачають обмін ресурсами, правами власності тощо. Ключове значення у взаємозв'язках домогосподарства з фірмою має еквівалентний обмін, який робить зазначених суб'єктів рівноправними учасниками мережі. Так, за допомогою широкого спектру економічних об'єднань та інститутів, населення постачає на ринок різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницькі здібності тощо), а також товари та послуги, за що очікує отримання відповідної рівнозначної винагороди. Отже, в межах ринкової економічної системи взаємодія між домогосподарством та економічною організацією підкоряється законам попиту та пропозиції.

Обмін між домогосподарством та економічною організацією можна представити у вигляді обміну цінностями. Такий процес повинен характеризуватися рівновагою, балансом обмінних потоків. При порушенні еквівалентності обміну взаємодія, здебільшого, стає конфліктною та зупиняється. Ефективний взаємозв'язок домогосподарства з економічною організацією повинен передбачати наявність наступних факторів обміну: 1) рівноправність, тобто кожний з учасників не повинен мати можливостей позаконотомічного примусу; 2) повна економічна та правова відповідальність за свої дії; 3) серед основних критеріїв вступу у взаємовідносини сторін важливими виступають: обмін має приносити обопільну корисність; кожен намагається здійснити угоду з максимальним зиском для себе, краще здійснити обмін з меншими вигодами, ніж взагалі відмовитися від нього.

Виходячи з основних методологічних підходів інституціональної теорії можна виділити кілька існуючих варіантів поведінки

членів домогосподарства по відношенню до фірми, зокрема опортунізм та толерантність. Перший варіант передбачає задоволення власних інтересів із використанням підступництва [2, с. 47]. Тобто має місце порушення формальних та неформальних правил поведінки, що призводить до збільшення трансанційних витрат, наприклад на укладання та дотримання контрактних зобов'язань. Негативними проявами опортуністичної поведінки населення є значне зниження економічної ефективності та зменшення виробничих можливостей фірм й інших суб'єктів ринкової економічної системи. При наявності опортуністичної поведінки або з боку домогосподарства, або зі сторони економічної організації порушується головний принцип їх взаємовідносин — еквівалентність.

З іншого боку, поведінка домогосподарств може характеризуватися слухняністю (покірністю), за якої їх особисті інтереси перестають домінувати й більше відповідають інтересам інших суб'єктів, груп таких суб'єктів чи суспільства взагалі. Головними мотивами такої поведінки є острах невідповідності встановленим нормам поведінки в конкретній соціальній групі або суспільстві [6, с. 28].

Значне місце у відносинах між домогосподарствами та фірмами має значення звичок і традицій, які виступають у вигляді соціально-психологічного феномену й можуть характеризуватися такими негативними рисами як елемент тиску, примусу з боку різних економічних організацій на окремі домогосподарства.

Отже, економічне становище будь-якого домогосподарства значною мірою залежить від розвитку ділової та ринкової кон'юнктури, відносин з підприємствами та фірмами, які виступають не тільки основними продавцями товарів та послуг, що споживають домогосподарства, але й основними роботодавцями членів домашніх господарств, головним джерелом доходів сім'ї тощо.

Незважаючи на те, що сьогодні домашні господарства стають більш атомарними, звільняються від частини сусідських та родинних взаємин, все ж взаємодія між різними домогосподарствами має місце й вона все більше набуває рис ринкового або взаємовигідного обміну. Крім того, такі відносини значно відрізняються від відносин даного суб'єкту з фірмою, оскільки зв'язок між окремими домашніми господарствами є дуже специфічним, унікальним. Здебільшого, він базується на відносинах спорідненості, співробітництва та особистої прихильності.

Сукупність домогосподарств утворює систему, в якій кожна з досліджуваних господарських форм виступає як представник різ-

них соціальних груп, прошарків, які, вступаючи у відносини, мають притаманні тільки їм потреби, цінності та способи життя. В межах таких груп відбувається взаємозв'язок, наприклад, у вигляді дружніх контактів, взаємодопомоги та підтримки сусідів, родичів або вимушених контактів у комунальній квартирі, гуртожитку, воєнному гарнізоні та інше.

Дуже часто, відносини між окремими домогосподарствами мають неформальний характер і передбачають обмін послугами чи товарами в межах своєрідного «квазі-ринку», який характеризується наступним принципом: ти робиш послугу сьогодні і, тому, можеш очікувати на отримання відповідної винагороди завтра. Дуже часто неформальний обмін не набуває грошового характеру або гроші в ньому відіграють другорядну роль. Більш того, вагома частина ресурсів взагалі витрачається у формі безоплатної матеріальної допомоги.

Між різними домашніми господарствами часто виникають специфічні відносини, які не мають місця при взаємодії з іншими економічними організаціями. В науковій літературі такі взаємовідносини отримали назву економіки дарування [1, с. 81—122]. Значення обміну у таких відносинах значно змінюється і вже не має товарного характеру, а відповідає принципу реципрокності, який не переслідує за мету максимізацію прибутку, а передбачає, зокрема: 1) допомогу близьким у захисті від зовнішнього середовища; 2) вирівнювання життєвих та матеріальних шансів населення щодо подальшого розвитку; 3) протистояння кризовим ситуаціям, стихійним лихам або несприятливим обставинам загальними зусиллями.

Дарування, у порівнянні з продажем та ринковим обміном, не має за мету отримання прибутку. Крім того, принципу товарного обігу «товар-гроші-товар», у такому випадку, протистоїть негласна ідея між сторонами щодо поверненості та взаємності дарування у майбутньому іншою стороною. Проте, гроші мають місце як у товарному, так і в реципрокністному обміні між різними домогосподарствами. Але, у другому варіанті вони виступають у якості дарування або позики, а не засобу обміну чи міри вартості.

Суб'єкти економіки дарування, зазвичай, обираються між родичами, друзями, колегами, однодумцями. Такий вибір не можна пояснити за допомогою економічної науки, оскільки тут переважає психологічний фактор, наприклад, уподобання, симпатії та антипатії тощо. Серед основних функцій дарування можна виділити такі, як: 1) знак уваги та пошани; 2) підтримання соціальних контактів та формування на їх основі нових зв'язків; 3) засіб збільшення ре-

путації або визнання; 4) специфічна матеріальна інвестиція, тобто засіб розміщення результатів своєї діяльності за умови відстроченої та необумовленої форми їх повернення. Крім того, серед інших функцій міждомогосподарського обміну мають місце наступні: економічна взаємодопомога, створення системи неформального кредитування, моральна та психологічна підтримка, передача етичних і моральних цінностей, релігійних та етнічних традицій.

Таким чином, кількісний аналіз взаємодії між суб'єктами господарської системи дозволяє дослідити лише особливості грошових, продуктових, трудових та інших трансфертів у таких відносинах. Проте, дуже важко, з точки зору економічної науки, пояснити значення емоційної та психологічної підтримки, особливості інформаційного супроводу та їх вплив на прийняття економічних рішень та дій. Таке завдання у вітчизняній літературі залишається не вирішеним. Ми вважаємо, що в сучасних умовах держава повинна взяти на себе обов'язок щодо стимулювання та заохочення приватної ініціативи українських домогосподарств. Останні, усі без винятку, для ефективного розвитку мають вступати у взаємозв'язки з іншими суб'єктами ринкової економіки, оскільки від такої співпраці залежить і розвиток самого суспільства, адже члени домогосподарства є його найменшими складовими.

Література

1. Барсукова С. Ю. Сетевая взаимопомощь российских домохозяйств: теория и практика экономики дара / С. Ю. Барсукова // Мир России. — 2003. — № 2. — С. 81—122.

2. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму. Фірми, маркетинг, укладання контрактів: Пер. з англ. / О. Е. Вільямсон. — К. : Арт-Ек, 2001. — 457 с.

3. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): Монографія / С. В. Степаненко. — К. : КНЕУ, 2008. — 312 с.

4. Степаненко С. В. Роль влади і власності у становленні економічних систем / С. В. Степаненко // Вчені записки. — 1999. — № 2. — С. 7—11.

5. Торгай Н. З. Роль и место домашних хозяйств в условиях транзитивной экономики / Н. З. Торгай // Экономические науки. — 2007. — № 12. — С. 91—93.

6. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) [Электронный режим] / [Р. М. Нуреев, А. В. Алексеев, Е. С. Балабанова и др.] ; под ред. Р. М. Нуреева. — Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/6797.html>

Стаття надійшла до редакції 26.05.2010 р.